

І. Ф. Шумілова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний педагогічний університет)
azkur-shif@mail.ru

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація

У статті обгрунтовано сутність моніторингу якості формування загальнокультурної компетентності майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей. У результаті узагальнення й синтезу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що моніторинг якості формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей можна визначити як процес відстеження, збирання, порівняльного аналізу, відбору й оцінювання інформації про результати сформованості загальної культури поведінки студента в ході професійно-педагогічної підготовки, оскільки об'єктом спостереження є кількісні і якісні зміни, здобуття знань, розвиток професійно-особистісних якостей; педагогічних, комунікативних умінь; набуття педагогічного досвіду, рефлексивних здібностей у сфері загальнокультурної компетентності.

Ключові слова: загальнокультурна компетентність, моніторинг якості формування загальнокультурної компетентності майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей.

Summary

In the article there have been grounded the essence of quality monitoring of forming of common cultural competence of humanitarian specialties' future teacher. Monitoring of quality of forming of common cultural competence can be considered as a process of observation, collection of comparative analysis, evaluation of information about results of formation of general culture of students' behaviour in the process of professional and pedagogical training.

Key words: common cultural competence, monitoring of quality, common cultural competence of future teacher of humanitarian specialties.

Постановка проблеми. Система моніторингу є ефективним і дієвим способом вирішення багатьох проблем у сфері якості надання освітніх послуг. На сьогодні моніторинг широко використовується для фіксації і визначення ситуації, яка склалася в освіті, а також як прогностична функція, що забезпечує процедуру виявлення найбільш загальних тенденцій навчання, розвитку, виховання, формування тощо.

Однак, як зазначає Л. Рибалко, на жаль, сучасний стан проведених моніторингових досліджень в освітніх процесах лише поверхово задовольняє потреби науки і практики. Причинами слугують такі: моніторинг недостатньо вивчається як певний вид діяльності; абстрактність засобів забезпечення якості підготовки майбутнього фахівця; сумнівними є порівнювання отриманих результатів успішності до вимог стандарту освіти; недосконалість методів вимірювання результатів досягнень, приросту знань, умінь, навичок (ЗУН) тих, хто навчається, зведення оцінок до єдиної системи оцінювання; бракує практичних доробок з питань моніторингу, які можна було б адаптувати та застосувати в підготовці майбутнього вчителя [17].

Нами фіксується ситуація відсутності єдиного поняття моніторингу якості формування загальнокультурної компетентності (далі ЗКК) майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. Об'єктом моніторингу якості формування ЗКК майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей виступає його професійна підготовка у цілому та окремі її складові, а також діяльність, як навчальна студента, так і організаційно-педагогічна викладача. Досліджуються такі явища, як вихованість, освіченість студента, майстерність, авторитет педагога та інші.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про тенденцію діагностичної спрямованості моніторингу зазначено у дослідженнях В. Андрєєва, О. Безпалька, Н. Вербицької, В. Воловника, В. Ландсмана та інших. Так, В. Андрєєв, В. Воловник, В. Ландсман визначають поняття „моніторинг” як процес лонгітудної діагностики [1; 10].

Як одну з найбільш важливих і відносно самостійних ланок управлінського циклу моніторинг розглядають О. Абдуліна, О. Локшина, Т. Лукіна, С. Сіліна, Г. Цехмістрова, І. Шимків та інші, відзначаючи органічний зв'язок управління якістю освіти та освітнього моніторингу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. „Моніторинг – безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. Моніторинг в освіті (з лат-ої той, що нагадує, наглядає, застерігає) розглядається як спеціальна система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки і основних тенденцій її розвитку та розробки науково-педагогічних рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі.

Моніторинг від латинської „той, що нагадує, наглядає”: спостереження, оцінка і прогноз стану навколишнього середовища у зв'язку з господарською діяльністю людини; збір інформації засобами масової комунікації; за Белл-Ланкастерською системою взаємного навчання, „був монитор” – старший учень, помічник учителя [3, с. 121].

Моніторинг від англійської „відстеження” – постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності очікуваному результату. Під моніторингом соціально-економічних та політичних процесів слід розуміти постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-політичного явища чи процесу, а також його прогнозування. Основними характеристиками моніторингу є системність, динамічність та нелінійність на прогноз [5, с. 454].

У межах дослідження нам імпонує визначення поняття „моніторинг у освіті”, представлений С. Сіліною, яка характеризує його як процес неперервного, науково обґрунтованого відстеження наявного стану і розвитку педагогічного процесу підготовки фахівця з метою найоптимальнішого вибору освітніх завдань, а також засобів і методів їх вирішення, тобто з метою управління педагогічним процесом [19].

Отже, дослідники пов'язують моніторинг як з функціями, так і стадіями управління. Кожна функція управління відбиває всі компоненти моніторингу: мети, інформації, прогнозів, вирішення поставлених завдань, організації та виконання педагогічної діяльності, комунікації і корекції [22].

№ п/п	Автор	Функції
1	В. Маслов (12)	планування, організація, контроль, аналіз, регулювання
2	Г. Сиротинко (21)	модернізовані: прогностична, консультативна, представницька і менеджерська; класичні: прийняття управлінського рішення, організація, коригування, облік і контроль
3	В. Якунін (23)	формулювання мети, створення інформаційної основи навчання, прогнозування розвитку навчального процесу, організація навчання, спілкування і комунікація в навчальному процесі, педагогічна оцінка, корекція
4	Л. Даниленко (4)	класичні: прийняття управлінського рішення, організація та планування, координування і регулювання, облік і контроль; діяльнісні: діагностична функція, фінансово-економічна, науково-методична, аналітична; модернізовані: прогнозування, менеджмент, представництво, політико-дипломатична

5	Ю. Конаржевський (8)	педагогічний аналіз, цілепокладання, планування, організації здійснення навчального процесу, контроль за якістю навчального процесу, регулювання за наслідками контролю
---	----------------------	---

Науковці О. Локшина, С. Сіліна та інші пов'язують процес моніторингу з процесом отримання інформації, що передбачає своєчасне виявлення негативних фактів, запобігання їх виникненню, розробку і вдосконалення педагогічних технологій у навчальному процесі, прогнозування розвитку системи освіти і створення умов для здобуття студентами вишів якісної вищої освіти. На думку вчених, основною функцією моніторингу є процес отримання інформації [11; 20].

Моніторинг – це система поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує безперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку [11].

Науковці розглядають моніторинг як засіб управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів шляхом надання об'єктивної інформації. Зміст інформації характеризується відстеженням динаміки індивідуальних досягнень студента в саморозвитку, характеристики рівня навчальних досягнень, компетентності тощо. Розповсюдження інформації надається користувачами інформації, а саме адміністрацією, завідувачами кафедр, самими студентами. Збереження інформації відбувається на кожному управлінському рівні, де створюється і зберігається інформація, необхідна для порівняльного аналізу та прогнозування [13].

Інформацію про процес засвоєння знань отримують за допомогою засобів діагностики, яку використовують для оцінювання навчальних досягнень студентів. Представлена інформація сприяє вибору напрямків діяльності викладача і відповідає вимогам, додержання яких дозволяє застосовувати її для необхідної і злагодженої роботи всіх учасників освітнього процесу. Науковці характеризують якісні показники інформації про організацію освітнього процесу з чотирьох позицій. Врахування двох факторів в отриманні результатів організації освітнього процесу. По-перше, об'єктивність – відображення реального стану діяльності, а з позиції суб'єктивності інформація має бути представлена стисло і лаконічно. По-друге, оперативність. Акцент робиться на інформації щодо характеристики її управлінської цінності. По-третє, достатність щодо обсягу інформації про реальний стан справ у прийнятті певного рішення. По-четверте, валідність – точність, конкретність і відповідність запропонованих контрольних завдань змісту інформації [11]. Ці критерії відображають характер вимог для отримання якісної інформації.

Мета статті полягає в розкритті особливостей моніторингу якості формування ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей як психолого-педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїх дослідженнях О. Касьянова, О. Локшина, О. Морев, О. Романько, Н. Товстуха характеризують моніторинг як засіб інформаційного забезпечення управління освітою. С. Сіліна, Г. Цехмістрова – як відстеження стану освітнього процесу. В. Андреев – як діагностику стану освітнього процесу. З. Рябова, І. Шимків – як контроль стану освітнього процесу. Г. Єльнікова – як оцінювання стану освітнього процесу.

У педагогіці ще не існує чітко встановленого підходу до визначення понять „моніторинг”, „діагностика”, „дослідження”, „контроль”, „оцінювання”. Часто вони узгоджуються.

Так, порівнюючи поняття „моніторинг” і „діагностика”, у дослідженнях О. Безпалька, Н. Вербицької, В. Воловник, В. Ландсмана можна спостерігати тенденцію діагностичної спрямованості моніторингу.

В. Воловник, визначаючи поняття „моніторинг”, називає цей процес лонгітудною

(довготривалою) діагностикою [2]. Діагностика від грецької „розпізнання”, „визначення” і розглядається як засіб виявлення результатів навчання і практика оцінювання якості навчально-виховної діяльності, стану педагогічних процесів і явищ, а також диференційована процедура отримання інформації щодо показників, критеріїв, ознак, віднесення їх до певного класу, в результаті чого отримують достатньо повне уявлення про реальний стан окремих параметрів якості надання освітніх послуг.

Педагогічна діагностика покликана, по-перше, оптимізувати процес індивідуального навчання, по-друге, в інтересах суспільства забезпечувати правильне визначення результатів навчання. За допомогою педагогічної діагностики аналізується навчальний процес і визначаються результати навчання [6].

Моніторинг характеризується діагностичною спрямованістю. Так, В. Ландсманом діагностична функція моніторингу представлена зовнішніми вимірюваннями навчальних досягнень учнів на певних етапах навчання (у процесі навчання), у формі освітнього моніторингу з метою вивчення рівня та якості навченості учнів з конкретного предмета або галузі знань.

Діагностика це процес з'ясування факторів, які сприяють чи перешкоджають досягненню намічених результатів. Окрім традиційних контролю, перевірки, оцінки знань і умінь, діагностика включає їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій, умов, чинників, прогнозування подальшого розвитку результатів сформованості певних знань, умінь, навичок тощо. Зазначені вище фактори представляють відмінність діагностики від процесу перевірки результатів навчання, виховання, розвитку тощо. Результати освітнього процесу є констатацією наслідків навчально-пізнавальної діяльності учнів або студентів без пояснення їх походження [14]. Процеси моніторингу і діагностики розкривають походження результатів освіти, а не тільки їх констатацію.

Отже, функціональне призначення діагностики полягає у відображенні процесу спостереження або стану об'єкту спостереження, характеристикі якісних змін результатів певного виду діяльності. Діагностика як показник змін на всіх етапах процесу отримання інформації про стан та розвиток контрольованого об'єкта вивчає ознаки об'єкту спостереження з метою виявлення можливих відхилень від норми. За своєю сутністю моніторинг також виконує ці завдання. Педагогічне діагностування і наукова система контролю подібні. Таким чином, діагностика є складовою моніторингу.

Процес моніторингу має призначення – вимірювання рівня засвоєння знань, аналіз, узагальнення, висновки про необхідну корекцію процесу навчання та деяких аспектів виховання, розвитку, діагностування певного виду діяльності.

Поняття „діагностика” використовується і як самостійний вид педагогічної діяльності, спрямований на аналітико-інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу і як механізм, за допомогою якого здійснюється збір інформації і як педагогічна діагностика – аналіз і узагальнення результатів.

Слід зауважити, що моніторинг і діагностика різні за значенням. Так, діагностична процедура дослідження розкриває заздалегідь підготовлений аналіз системи понять, за допомогою яких здійснюється науковий опис явищ, процесів, фактів щодо встановлення вірного діагнозу. У свою чергу, моніторингова система передбачає використання системи понять, включаючи критерії, показники, норми, але не займається описом процедури або етапів дослідження. Відстеження викладачем педагогічних явищ і процесів здійснюється безперервно, на відміну від моніторингу або діагностики представлених результатів. Діагностика спрямована на детальне розпізнання об'єкта дослідження в цілому, характеризуючи динаміку його характерних змін. Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що моніторинг відрізняється від діагностики рядом суттєвих ознак, які є факторами його

ефективності. Це безперервність процесу моніторингу, дотриманням методології (організації процедури) збирання інформаційних даних, використання всієї системи первинних даних з метою їх подальшої обробки.

Компонентами процесів моніторингу і дослідження слід вважати стратегію і тактику планування їх результатів, попереднє розкладання заздалегідь отриманих даних про об'єкт, чинники, шляхи, способи та прийоми виконання мети і завдань, гіпотетичний та теоретичний аналіз досягнення результатів, їх планування і перевірку на основі отриманих даних, організація експериментальної процедури, підсумкове визначення даних, формулювання законів, вдосконалення наукового прогнозування.

За даними наукових праць [15; 20], моніторинг має ознаки емпіричного дослідження, методу аналізу, який має три етапи: підготовчий (визначення програми та інструментарію); збір інформації; систематизація, узагальнення та інтерпретація інформації. Науковці виділяють такі характеристики моніторингу, як вивчення, наукове передбачення, прогнозування, що дозволяє нам віднести його до практичного дослідження.

Моніторинг та експеримент мають багато спільного. Так, експеримент – це шлях отримання нових знань у контрольованих умовах, а значення моніторингу полягає в оцінці нових знань за допомогою функції контролю. Отже, моніторинг характеризується специфікою планування, відстеження, обробки результатів, контролю за аналізом та якістю виконання певного виду діяльності, якій притаманні ознаки емпіричного дослідження.

Схарактеризуємо сутність моніторингу якості формування ЗКК майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей. Об'єктом моніторингу якості формування ЗКК студента є розвиток і саморозвиток, виховання і самовиховання особистісно-професійного утворення, що при повній відповідності всім вимогами педагогічної діяльності дозволяє здобувати знання, уміння, навички, досвід у сфері загальнокультурної компетенції. Предметом моніторингу якості формування ЗКК є механізми стимулювання майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей до самоосвіти (зміст гуманітарних дисциплін, гуманістична спрямованість на розвиток духовних якостей у собі та в потенційних учнях), які становлять і характеризують розвиток його особистісно-професійних якостей.

З'ясуванню сутності моніторингу якості формування ЗКК майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей може посприяти його зіставлення з контролем. Поняття „контроль” представлено двома характеристиками: сам процес перевірки, а також спостереження з метою перевірки і монітор або контролер, хто здійснює перевірку. Моніторинг передбачає реалізацію таких функцій, як перевірка, керівництво, регулювання, контроль.

Ефективність навчально-виховного процесу залежить від повноти здійснення контролю, його кількості, якості, своєчасності, глибини та об'єктивності. Адже саме контроль, дає змогу отримати інформацію про стан навчально-виховного процесу, його результативність, виконуючи дві функції: методичну (аналіз і виявлення проблем) і власне контрольну (співвідношення результатів діяльності з нормами, стандартами). Контроль допомагає фіксувати результати і тим самим своєчасно розкривати проблеми [18].

Основними функціями контролю і оцінки є: контролююча, діагностично-коригуюча, стимулюючо-мотиваційна, навчальна, виховна [7; 9; 16]. Ці ж самі функції мають місце і в моніторингу. Отже, контроль і моніторинг – подібні за призначенням.

Оцінити ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей означає проаналізувати якісний стан сформованості ЗКК, кінцевий результат педагогічної діяльності викладача (викладання) і студентів (навчання і виховання).

Можна зробити висновок, що різниця процесів моніторингу й оцінювання полягає в тривалості відстеження сформованості ЗКК. Якщо для оцінювання важливий кінцевий результат, то одним із завдань моніторингу є визначення стану сформованості ЗКК студентів на будь-якому етапі навчально-виховного процесу.

Педагогічне оцінювання (мається на увазі моніторинг) значно ширше, ніж виставлення оцінки (кількісний аналог оцінних суджень). Оцінювання не завжди завершується виставленням оцінки. Головною метою оцінювання є формуючий вплив на студента і процес навчання в цілому з метою підвищення його якості за умов встановлення зворотного зв'язку між викладачем і студентом.

Моніторинг якості формування ЗКК студентів передбачає систематичне збирання даних про культуру, духовні цінності, процеси розвитку і саморозвитку особистості, результати виховання і самовиховання. Оцінювання передбачає застосування зібраних даних для того, щоб сформувати оцінне судження про стан сформованості знань, умінь, навичок, здобутого досвіду студентами про ЗКК тощо.

Для оцінювання важливим є кінцевий результат сформованості ЗКК, тоді як для моніторингу головне – визначення стану сформованості ЗКК студента в будь-який момент.

Отже, моніторинг якості формування ЗКК майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей – цілісний психолого-педагогічний інструмент, до складу якого входять функції управління процесом формування ЗКК. А саме, діагностика, спостереження, контроль і оцінювання, які знаходяться у постійному взаємозв'язку і проявляються залежно від завдань моніторингу.

Зауважимо на важливості інформаційної функції моніторингу, що передбачає відстеження позитивних самозмін майбутнього вчителя і усунення негативних. Такий моніторинг можна розглядати як процес, результат, інструмент, засіб, умову підвищення ефективності особистісно-професійного розвитку, а його дії в усіх випадках спрямовані на гармонізацію, оптимізацію взаємодії детермінант професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя як суб'єкта загальнокультурної діяльності (особистісне або суб'єктивне ставлення до визначення внутрішніх механізмів розвитку, визначення власне для себе цілей та методів самовиховання) і засобів підтримки (зміст гуманітарних дисциплін, де розкривається значущість ЗКК в житті людини, особистості, майбутнього вчителя).

Забезпечення належної якості професійної підготовки майбутніх учителів не можна уявити без об'єктивної інформації про стан і розвиток цього процесу, яку надає педагогічний моніторинг. Основна ідея проведення моніторингу якості формування ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей полягає в тому, щоб забезпечити управління розвитком ЗКК, для якого характерні цілеспрямованість на самоосвіту студентів, доцільність сприйняття інформації про ЗКК, планованість дій, які узгоджуються з методами самовиховання (самоаналіз, самореалізація, самоконтроль та інше), організованість.

Процесом формування ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей необхідно управляти, підвищуючи його якість, переходити від керівництва викладача до самовиховання студентів. Цього можна досягти організацією моніторингу з поступовим переведенням його в самомоніторинг якості формування ЗКК у професійній підготовці майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей.

Узагальнене вище, дає підстави стверджувати, що *моніторинг якості формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей – це динамічна система відстеження, збирання, обробки, зберігання, використання і розповсюдження інформації про розвиток загальнокультурної*

компетентності, самоосвіту в їх професійній підготовці.

З метою виділення завдань моніторингу формування ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей нами було проведено констатувальний експеримент, який був спрямований на вивчення відповідних характеристик, а саме: проаналізувати фактори впливу на розвиток у майбутніх учителів ЗКК (управління, педагогічна майстерність, педагогічна культура, духовна культура, самокритика, самореалізація, педагогічне спілкування; професійна компетентність); проаналізувати стан професійної підготовки майбутніх учителів (робота з навчальними планами факультетів БДПУ (соціально-гуманітарний факультет, Інститути соціально-педагогічної та корекційної освіти, філології та соціальних комунікацій та психолого-педагогічної освіти та мистецтв), з робочими програмами викладачів із дисциплін (культурологія, філософія, педагогіка, психологія, історія зарубіжної та української культури, риторика, логіка, етика тощо) щодо їх професійної спрямованості на стимулювання в студентів позитивної мотивації до розвитку ЗКК та самоосвіти); діагностика стану розуміння і усвідомлення майбутніми учителями понять „загальнокультурна компетентність”, „загальнокультурна компетенція”, „загальна культура”, „духовна культура” тощо; дослідження ставлення студентів до формування в собі ЗКК, механізмів і прийомів її формування: стимулювання студентів до пізнання себе, формування свідомого і відповідального ставлення до навчання, виховання педагогічної потреби бути корисним людям, вивчення професійно-педагогічного досвіду вчителів, формування морально-етичних якостей, виховання інтересу до предмета вивчення, виховання естетичних смаків; розвиток гуманітарного мислення.

На цьому етапі ми дотримувались основних вимог, які стосуються: здійснення попереднього теоретичного аналізу досліджуваної проблеми; органічного зв'язку предметів соціально-гуманітарного та професійно-педагогічного циклів із питань формування ЗКК; коректного визначення мінімально необхідної кількості експериментальних об'єктів та тривалості експерименту; вибору адекватних методів та методик експериментальної роботи.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Бердянського державного педагогічного університету, Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, класичного приватного університету м. Запоріжжя, Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Дослідженням були охоплені викладачі, вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, студенти, учні.

Висновки з дослідження, перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

З метою отримання достовірних знань щодо стану науково-методичного забезпечення стимулювання студентів до розвитку ЗКК у сучасній професійно-педагогічній підготовці виокремили, на наш погляд, важливі педагогічні вимоги щодо проведення педагогічної діагностики: розвиток ЗКК, точне визначення головної мети діагностики; визначено критерії, показники сформованості ЗКК; складових розвитку ЗКК; урахування індивідуальних особливостей особистості студента щодо формування ЗКК; делікатності і тактовності під час проведення діагностики, оприлюднення її результатів з метою розуміння й усвідомлення наслідків сформованості.

Моніторинг якості формування ЗКК в нашому дослідженні був спрямований на оперативне й компетентне стимулювання в майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей інтересу до самопізнання, сформованості знань, умінь, навичок, суджень, мотивів, досвіду в сфері загальнокультурної компетенції, з цією метою нами було виокремлено напрями моніторингу. А саме: цілеспрямований, мотиваційно-регулюючий, системний, корекційний, результативний, про які буде йти мова в подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев. – [3-е изд.]. – Казань: Центр инновационных технологий, 2003. – 608 с.
2. Воловник В. Є. Педагогічні умови діагностування рівня підготовки військових фахівців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / В. Є. Воловник. – Одеса, 2002. – 20 с.
3. Глоссарий современного образования / под ред. проф., д-ра ист. наук В. И. Астаховой, чл.-корр. Академии пед. наук Украины А. И. Сидоренко. – Харьков:ОКО, 1998. – 272 с.
4. Даниленко Л. І. Підготовка керівника середнього закладу освіти : навчальний посібник / за ред. Л.І. Даниленко. – К.: Міленіум, 2004. – 272 с.
5. Энциклопедический словарь з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
6. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / К.Ингенкамп; пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
7. Касьянова О. Розробка і використання педагогічного моніторингу у навчально-виховному процесі / О. Касьянова // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 36–38.
8. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление / Ю. А. Конаржевский. – М.: Центр "Педагогический поиск", 2000. – 224 с.
9. Критерії оцінювання навчальних досягнень у системі загальної середньої освіти (проект) // Директор школи. Газета для керівників шкіл. – 2000. – № 39940. – Жовтень. – С. 16 – 21.
10. Кушнір В. А. Системний аналіз педагогічного процесу : методологічний аспект / В. А. Кушнір. – Кіровоград : КДПУ, 2001. – 348 с.
11. Локшина О. Моніторинг якості освіти : міжнародний досвід, національні перспективи та регіональне бачення / О. Локшина // Відкритий урок. – 2004. – № 7–8. – С. 58–62.
12. Маслов В. І. Теоретичні основи педагогічного менеджменту : навчальний посібник / В. І. Маслов, В. П. Драгун, В. В. Шаркунова. – К.: УІПКККО, 1996. – 88 с.
13. Мишанська Л. Л. Впровадження шкільного моніторингу / Л. Л. Мишанська, Л. В. Позднякова // Управління школою. – 2003. – № 9 (березень). – С. 14–21.
14. Мокшеев В. А. Организация системы мониторинга в образовании / В. А. Мокшеев // Школьные технологии. – 2005. – № 1. – С. 85–94.
15. Пишулин Н.П. Мониторинговая экспертиза системы образования / Н.П. Пишулин // Проблемы качества образования : Материалы X Всеукраинской научно-практической конференции. – Москва-Уфа, 2000. – Часть II. – С. 112–118.
16. Подласый И. П. Педагогика : новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 2- кн. / И. П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
17. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійної самореалізації майбутнього вчителя : дис. ... доктора пед. наук. : 13.00.04 / Людмила Сергіївна Рибалко. – Харків, 2008. – 457 с.
18. Романько О. Моніторинг організації навчально-виховного процесу в школі I ступеня / О. Романько // Завуч. – 2004. – № 34. – С. 14–19.
19. Силина С. Н. Профессиографический мониторинг в педагогических вузах / С. Н. Силина // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 47–53.
20. Силина С. Н. Профессиографический мониторинг в системе высшего педагогического образования / С. Н. Силина // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 59–64.
21. Сиротинко Г. О. Шляхи оновлення освіти : науково-методичний аспект : інформаційно-методичний збірник / Г. О. Сиротинко. – Х.: Видав. гр. "Основа", 2003. – 96 с.
22. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.
23. Якунин В. А. Обучение как процесс управления : психологические аспекты / В. А. Якунин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 159 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2016